

Inese Stepiņa

Produktivitāte: kāpēc būtiska Latvijai un Latvijas uzņēmējiem?

Publiskajā diskusijā pēdējā laikā aizvien lielāku ievēribu guvusi produktivitātes (latviešu valodā – *ražīguma*) tēma. Lai gan sarunu par to ir daudz, padziļināta izpratne vēl ir nepieciešama.

Latvijā par produktivitāti valda mīti, lai gan vairākus gadus kompetentas iestādes un eksperti ir publiskojuši pētījumus, viedokļu rakstus, prognozes un atziņas par nepieciešamajiem soļiem produktivitātes kāpināšanā.

Populārākais joprojām ir mīts: lai paaugstinātu produktivitāti, kādam ir jāsāk strādāt ātrāk un ilgāk. Šāda produktivitātes izpratne ir ļoti vienkāršota. Lai būtu produktīvāks, tieši otrādi – ir jāstrādā mazāk, bet ar daudz efektīvākiem līdzekļiem sasniedzot labāku rezultātu. Otrs populārākais mīts ir priekšstats, ka produktivitāte ir nepieciešama starptautiskai konkurētspējai. Produktivitātes virsmērķis nav konkurētspēja, bet gan cilvēks un viņa labklājība.

Valsts iedzīvotāju labklājību mazas un atvērtas ekonomikas lielā mērā var panākt, vairojot savu eksportspēju ar augstus ienākumus nesošu produkciju, un tam ir nepieciešama

starptautiska konkurētspēja – konkurētspējīgas preces un pakalpojumi – un pircēji, kas gatavi tos iegādāties par augstu samaksu.

Latvijas ekonomikas nepietiekamās produktivitātes sekas diemžēl ir acīmredzamas, jo pēdējās dekādēs Latvijas valsti un uzņēmumus ir pametis būtisks Latvijas cilvēkkapitāla īpatsvars, aizbraucot uz valstīm, kurās uzņēmumi ir produktīvāki, jo ir konkurētspējīgāki. Cilvēkam ir dabīga tieksme pēc labklājības. Jautājums – kā sasniegt labklājības valsti, kurā ir sekmīgi iedzīvotāji un produktīvi uzņēmumi, un kas ir izšķirošais?

Ir nepieciešams turpināt skaidrot, ko mūsdienās nozīmē produktivitāte. Primāri produktivitāte ir saistāma ar ieguldījumiem cilvēkos. Produktivitāte tiek saistīta arī ar tehnoloģisko progresu, tomēr tehnoloģiju pienesums izaugsmei ir lielāks tur, kur ir prasmīgi un īpaši sagatavoti cilvēki, kas gan prot tehnoloģijas izmantot¹, gan tās radīt un attīstīt.

Kāpēc produktivitāte?

Kā norāda Pasaules Bankas grupas analīze, iekšzemes kopprodukta (turpmāk tekstā – IKP) uz vienu iedzīvotāju atšķirības starp dažādām valstīm lielākajā daļā izskaidrojamas ar produktivitātes atšķirībām. Produktivitātes pieaugums, proti, efektivitāte, ar kādu sabiedrība apvieno savus cilvēkus, resursus un citus rīcībā esošos ražošanas faktoros, ir attīstības galvenais virzītājspēks.² Šīs atziņas nav jaunas.

Pazīstamais ekonomists Pauls Krugmans (*Paul Krugman*) jau pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā pauda pārliecību, ka vienīgais veids, kā panākt ilgstošu dzīves līmeņa pieaugumu, ir palielināt produktivitāti.³ Arī šīs atziņas nav jaunas – tās atbalso viduslaiku arābu sociālā teorētiķa Ibn Khaldun (1332–1406) pārdomas izdevumā *Muqaddimah* (1377): civilizācija un tās labklājība, kā arī uzņēmējdarbības labklājība ir atkarīga no produktivitātes.⁴

¹ Rinaldi G. 2017. *Economics for Social Negotiators*. International Training Centre of the International Labour Organisation, Turin, Italy, p. 41.

² Cusolito A. P. and Maloney W. F. 2018. *Productivity Revisited. Shifting Paradigms in Analysis and Policy*. International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, p. xi. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30588/9781464813344.pdf?Sequence=9&isallowed=y> [viewed 25.03.2019]; OECD Compendium of Productivity Indicators 2018. OECD, Publishing Paris, p. 3. Retrieved from https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-compendium-of-productivity-indicators-2018_pdtvy-2018-en#page1 [viewed 25.03.2019].

³ P. Krugmans nepieciešamību palielināt produktivitāti (ražīgumu) primāri nesaista ar nepieciešamību spēt nodrošināt starptautisko konkurētspēju, bet ar dzīves līmeņa pieaugumu (Krugman P. 1997. Chapter 1, Productivity growth. In: *The Age of Diminished Expectations. U.S. Economic Policy in the 1990s. 3rd ed.*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, pp. 11, 12).

⁴ Cusolito A. P. and Maloney W. F. 2018, p.xi.

Pasaules ekonomikas forums⁵ konkurētspēju definē kā institūciju, rīcīpolitiku un faktoru kopumu, kas nosaka valsts produktivitātes līmeni.⁶ Produktivitāte tiek uzskatīta par ekonomikas izaugsmes un konkurētspējas galveno avotu.⁷ Savukārt produktivitātes līmenis nosaka labklājības līmeni, ko var sasniegt noteiktas valsts ekonomika. Produktivitātes līmenis nosaka arī peļņas līmeni, ko iegūst, investējot ekonomikā, proti, lielākai produktivitātei ir augstāka investīciju atdeve. Investīcijas savukārt ir ekonomikas izaugsmes tempu galvenais virzītājspēks. Produktīvāka un līdz ar to konkurētspējīgāka ekonomika būs tā, kas laika gaitā attīstīsies straujāk.⁸

Pēdējās dekādēs darba produktivitātes pieaugums ir palēninājies visā pasaulē.⁹ Turklāt nodarbinātība ir pieaugusi tieši sektoros un jomās ar relatīvi zemāku darba produktivitāti, pasliktinot kopējos darba produktivitātes rādītājus; tendence atspoguļo nodarbinātības pieaugumu nozarēs, kuras visvairāk skāra finanšu un ekonomiskā krīze. Vairāk darba vietu zemāka darba ražīguma aktivitātēs nozīmē arī vairāk darba vietu ar zemākām algām lielākajā daļā ekonomikas.¹⁰

Attīstīto valstu produktivitāte, kas ir sekmējusi šo valstu labklājību, ir samazinājusies un vienlaikus arī draud samazināt tempus, kādos notiek visu pasaules valstu izaugsme un kādos tiek samazināta nabadzība pasaulē. Produktivitātes pieaugums samazinās, neraugoties uz iespaidīgiem sasniegumiem skaitļošanas jomā un ar to saistītajām tehnoloģijām; solījums par strauju progresu, izmantojot zinātni un tehnoloģijas, šķiet, tomēr neiet roku rokā ar novēroto lēnāko produktivitātes pieaugumu pasaulē. Bažas rada tas, ka atpalcības darba produktivitātē jaunattīstības un attīstības valstīs rada būtisku šķērslī konverģencei ar attīstīto valstu ekonomikas ienākumu līmeni. Daudzām valstīm draud noturīga atpalcība.¹¹

⁵ Angļu valodā *The World Economic Forum*, starptautiska publiskās un privātās sadarbības organizācija. Dibināta 1971. gadā kā bezpeļņas fonds, atrodas Ženēvā, Šveicē. Forums iesaista politiskos, uzņēmējdarbības un citus sabiedrības līderus, veidojot globālas, reģionālas un rūpniecības diskusiju dienaskārtību. Forums tiecas parādīt uzņēmējdarbību pasaules sabiedrības interesēs, vienlaikus ievērojot visaugstākos pārvaldības standartus. Izgūts no <https://www.weforum.org/about/world-economic-forum> [skatīts 26.03.2019].

⁶ World Economic Forum. 2014. *The Global Competitiveness Report 2014–2015: Full Data Edition*. World Economic Forum – The Global Competitiveness and Benchmarking Network, Geneva (CH), p. 4. Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/WEF_globalcompetitivenessreport_2014-15.pdf [viewed 26.03.2019]; Insight Report. *The Global Competitiveness Report 2018*, p. 43. Retrieved from <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05fullreport/theglobalcompetitivenessreport2018.pdf> [viewed 26.03.2019].

⁷ OECD Compendium of Productivity Indicators 2018, p. 9.

⁸ World Economic Forum. 2014, p. 4.

⁹ Cusolito A. P. and Maloney W. F. 2018, p. xi.

¹⁰ OECD Compendium of Productivity Indicators 2018, p. 3.

¹¹ Cusolito A. P. and Maloney W. F. 2018, pp. xi, xvii, xvii.

Atvērtas ekonomikas un tirdzniecības loma produktivitātē

Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (turpmāk tekstā – OECD¹²) akcentē, ka teorētiski vairāk atvērtās ekonomikās ir lielāka izaugsme un augstāks ienākumu līmenis nekā mazāk atvērtās ekonomikās. Starptautiskā tirdzniecība rada iespēju uzņēmumiem specializēties tās produkcijas radīšanā, kuru radīt konkrētajā valstī ir visefektīvāk, pārdot saražoto lielākos tirgos, iegūstot no apjoma, ko sniedz pieeja pasaules tirgiem, kā arī gūt labumu no augstākas kvalitātes un ieguldījumu dažādības, tehnoloģiskās ietekmes un zināšanu apmaiņas. Tirdzniecība arī rada spiedienu uz galaproduktu un starppatēriņa cenām, veicina ražošanas procesu starptautisko specializāciju, vēl vairāk samazinot izmaksas.¹³

Atvērtākas ekonomikas ir inovatīvākas, un to tirgi konkurētspējīgāki.¹⁴ Tas gan ir iespējams, ja uzņēmumi, kas pakļauti starptautiskai konkurencei, nepārtraukti ievieš jauninājumus, lai gūtu panākumus.¹⁵ Tieši veids, kā uzņēmumi ražo, ietekmē to produktivitāti un attiecīgi arī izmaksas. Vienīgi produktīvi uzņēmumi var augt, radīt peļņu un maksāt labu atalgojumu.¹⁶

Rīcībpolitikas veidotāji pasaulē ir centušies izskaidrot produktivitātes krituma cēloņus globāli, kaut gan nav vienas un skaidras atbildes uz šo fenomenu.¹⁷ Šā iemesla dēļ arī produktivitāte kā tēma ir ieguvusi no jauna ievēribu politiskajā diskursā. Joprojām ir aktuāli noteikt rīcībpolitikas virzienus, lai veicinātu produktivitāti, samazinot nabadzību un izpildot iedzīvotāju pieaugošās vēlmes.¹⁸

Mazām un atvērtām ekonomikām eksports veido lielāko daļu no iekšzemes kopprodukta.¹⁹ Tāpēc Latvijai, lai uzlabotu valsts un tās iedzīvotāju labklājību, spēja starptautiski konkurēt ar augstas pievienotās vērtības produkciju ir būtiska. Aktuāls ir jautājums, kā celt uzņēmumu produktivitāti, lai uzlabotu konkurētspēju reģionā, Eiropā un pasaulē, lai spētu pārdot produkciju ar augstu pievienoto vērtību un spētu maksāt labu atalgojumu darbiniekiem un uzlabotu Latvijas iedzīvotāju dzīves līmeni.

¹² Angļu val. *Organisation of Economic Development and Cooperation* (OECD), dibināta 1961. gadā kā starpvalstu organizācija, šobrīd apvieno 36 pasaules attīstītākās valstis, no tām 23 ES dalībvalsts, to skaitā Latviju. OECD misija ir veicināt rīcībpolitiku, kas uzlabo cilvēku ekonomisko un sociālo labklājību visā pasaulē. Izgūts no <http://www.oecd.org/about/>; [https://www.mfa.gov.lv/arpolitika/ekonomiskas-attiecības/ekonomiskas-sadarbības-un-attīstības-organizācija-oecd/oecd](https://www.mfa.gov.lv/arpolitika/ekonomiskas-attiecibas/ekonomiskas-sadarbības-un-attīstības-organizācija-oecd/oecd) [skatīts 27.03.2019.].

¹³ OECD Compendium of Productivity Indicators 2018, p. 76.

¹⁴ Insight Report. *The Global Competitiveness Report 2018*, p. ix.

¹⁵ OECD Compendium of Productivity Indicators 2018, p. 76.

¹⁶ Rinaldi G. 2017, p. 26.

¹⁷ World Economic Forum. 2016. Global Agenda. Inclusive Growth Framework. *What is productivity, and how do you measure it?*, 12 July 2016, Petra Jachan. Revieved from <https://www.weforum.org/agenda/2016/07/what-is-productivity-and-how-do-you-measure-it/> [viewed 26.03.2019].

¹⁸ Cusolito A. P. and Maloney W. F. 2018, pp. xi, xvii.

¹⁹ Rinaldi G. 2017, p. 245.

Latvijai ir potenciāls, bet tas nav pietiekami izmantots. Pirms nākt klajā ar produktivitātes celšanas rīcībpolitiku, jāturpina skaidrot, kas ir produktivitāte, kas to veido un kā to var mērīt.

Kas ir produktivitāte, un kā to mērīt?

Produktivitāti parasti definē, kā attiecību starp rezultāta (angļu val. *output*) apjomu iepretim resursu (angļu val. *input*) apjomam. Produktivitāte raksturo to, cik efektīvi tiek izmantoti resursi, proti, cik efektīvi ekonomikā, lai iegūtu noteiktu ražošanas apjomu, tiek izmantoti ražošanas resursi – darbaspēks un kapitāls.²⁰ Tā kā produktivitātes virsmērķis ir radīt labklājību, būtiski ir ne tikai vienkārši radīt vairāk rezultātu ar mazākiem resursiem, bet – radīt vērtīgāku rezultātu, proti, spēt transformēt nelielus ražošanas faktoru daudzumus lielā daudzumā vērtīgas produkcijas.²¹

Lai gan pastāv vienprātība attiecībā uz produktivitātes vispārējo definīciju jeb izpratni, produktivitātes analīze ir atkarīga no mērķa, kādiem nolūkiem tā tiek veikta. Attiecīgi arī produktivitātes mērauklas var būt atšķirīgas.²² Kopumā produktivitātes mērījumus var klasificēt kā viena faktora produktivitātes mērvienības vai visu ražošanas faktoru kombināciju mērvienības²³, balstoties vai nu uz bruto izlaides, vai pievienotās vērtības rezultātu efektivitātes novērtējumu attiecībā pret vienu vai vairākiem ieguldītajiem resursiem.²⁴

Biežāk izmantotais produktivitātes mērījums, arī Latvijā, ir viena faktora – darba produktivitātes (angļu val. *labour productivity*) – mērījums pēc nostrādāto stundu skaita vai strādājošo skaita iepretim saražotajai vērtībai.²⁵ Tomēr, ņemot vērā ražošanas procesā ieguldītā kapitāla (angļu val. *capital input*) nozīmi, būtiski ir analizēt, kāda ir kapitāla produktivitāte (angļu val. *productivity of capital*), proti, atdeve uz vienu ieguldīto naudas vienību iepretim saražotajai produkcijai.²⁶

²⁰ ILO home, Productivity. Retrieved from <https://www.ilo.org/global/topics/dw4sd/themes/productivity/lang-en/index.htm> [viewed 25.03.2019]; ILO. 16: Labour Productivity. *International Labour Organization – Key Indicators of the Labour Market*. 9th ed., International Labour Office, Geneva, 2015, p. 131. Retrieved from <https://www.ilo.org/global/topics/dw4sd/themes/productivity/lang-en/index.htm> [viewed 25.03.2019]; OECD Compendium of Productivity Indicators 2018, p. 9.

²¹ Rinaldi G. 2017, p. 32.

²² Measuring Productivity. 2001. Measurement of Agregate and Industry-level Productivity Growth. OECD Manual, OECD, p. 11. Retrieved from <http://www.oecd.org/sdd/productivity-stats/2352458.pdf> [viewed 25.03.2019].

²³ Ibid, p. 12.

²⁴ ILO home, Productivity; ILO. 16: Labour Productivity, p. 131.

²⁵ OECD Compendium of Productivity Indicators 2018, p. 9.

²⁶ Rinaldi G. 2017, p. 32; OECD Compendium of Productivity Indicators 2018, p. 9.

1. tabula. Galvenie produktivitātes faktori un mērījumi

Rezultāta (output) mērījums	Ieguldīto resursu (input) mērījuma veids			
	Darbs	Kapitāls	Kapitāls un darbs	Kapitāls, darbs un starppatēriņa resursi (angļu val. – <i>intermediate inputs</i> (enerģija, materiāli, pakalpojumi))
Bruto izlaide	Darba produktivitāte (balstīta uz bruto izlaidi)	Kapitāla produktivitāte (balstīta uz bruto izlaidi)	Kapitāla-darba daudzfaktoru produktivitāte (balstīta uz bruto izlaidi)	Kapitāla-darba starppatēriņa resursu (angļu val. KLEMS) daudzfaktoru produktivitāte
Pievienotā vērtība	Darba produktivitāte (balstīta uz pievienoto vērtību)	Kapitāla produktivitāte (balstīta uz pievienoto vērtību)	Kapitāla-darba daudzfaktoru produktivitāte (balstīta uz pievienoto vērtību)	–
	<i>Viena faktora produktivitātes mērījums</i>		<i>Daudzfaktoru produktivitātes (DFP) mērījums²⁷</i>	

Avots: Measuring Productivity, p. 13. Autores tulkojums no angļu valodas

Apvienojot darba un kapitāla ieguldījumu analīzi, tiek iegūts daudzfaktoru produktivitātes (angļu val. *multifactor productivity*) mērījums²⁸, kas atspoguļo darbaspēka un kapitāla kombinētā izmantojuma efektivitāti ražošanas procesā, vienlaikus novērtējot arī citus faktorus, ko nevar izskaidrot tikai ar darbaspēka un kapitāla ieguldījuma izmaiņām.²⁹

Darba produktivitāte palielinās, ja pievienotā vērtība palielinās, pateicoties visu ražošanas faktoru labākai izmantošanai, koordinācijai utt. Pievienotā vērtība var pieaugt, ja darbaspēks strādā gudrāk, grūtāk, ātrāk vai ar labākām prasmēm. Pievienotā vērtība var arī palielināties, izmantojot vairāk vai labākas iekārtas, samazinot izejmateriālu izšķērdēšanu vai ieviešot tehnoloģiskus jauninājumus.³⁰

Darba produktivitāte ir atkarīga no darbinieku centieniem, tā ir atkarīga arī no darba organizācijas, no aprikojuma veida un daudzuma, ko darbinieki izmanto, no uzņēmuma veiktajiem ieguldījumiem, uzņēmuma uzņēmējdarbības stratēģijas pamatotības, piemēram, augstas vērtības vai zemas vērtības produktu ražošana, un daudziem citiem faktoriem, kas ne vienmēr ir darbinieku kontrolē. Recesijas laikā produktivitāte bieži krītas ne vienmēr tāpēc, ka strādnieki nav ar mieru strādāt, bet gan tāpēc, ka uzņēmumi nav spējīgi pārdot.³¹

²⁷ Arī t. s. kopējā faktoru produktivitāte (angļu val. *total factor productivity*) (Rinaldi G. 2017, p. 36).

²⁸ Citos izdevumos minēts arī kā kopējā faktoru produktivitāte (angļu val. *total factor productivity*) (Rinaldi G. 2017, p. 36).

²⁹ OECD Compendium of Productivity Indicators 2018, p. 10; Rinaldi G. 2017, p. 36.

³⁰ ILO home, Productivity; ILO. 16: Labour Productivity, p. 131.

³¹ Rinaldi G. 2017, p. 40.

Tāpat darba produktivitāte ir atkarīga no ražošanas procesā izmantotā tehnoloģiju veida (angļu val. *rigid or flexible production techniques*). Dažas tehnoloģijas izmanto vairāk darbaspēku un mazāk kapitālu, piemēram, roku darbs, lauksaimniecība attīstības valstīs – tā sauktās darbietilpīgās tehnoloģijas (angļu val. *labour intensive technologies*). Pretēji citas tehnoloģijas ir saistītas ar kapitāla lielāku izmantošanu un mazāku darbaspēka izmantošanu, piemēram, jomās ar augstu automatizācijas līmeni, naftas ražošanā, telekomunikācijas, dzelzceļa un gaisa pārvadājumu jomā – tā sauktās kapitālietilpīgās tehnoloģijas (angļu val. *capital-intensive technologies*). Konkrētos gadījumos resursu kopums, ko uzņēmumi izvēlas, var arī nespēt aizstāt viens otru, proti, cilvēku nevar aizstāt tehnika, vienu speciālistu nevar aizvietot cits speciālists, vienu tehniku nevar aizvietot cita tehnika vai cilvēks.³²

Uzņēmumi un produktivitāte: izaicinājumi un risinājumi

Darba organizācija ir ekonomikas un uzņēmējdarbības attīstības pamatā, un tai ir būtiska ietekme uz produktivitāti, jauninājumiem un darba apstākļiem.³³ Uzņēmumi ir galvenie pievienotās vērtības rādītāji un izaugsmes virzītājspēks.³⁴

Tieši veids, kā uzņēmumi ražo, ietekmē to produktivitāti un attiecīgi arī to izmaksas.³⁵ Papildus efektivitātes mērījumiem uzņēmuma darbības rezultāti vai rentabilitāte ir atkarīgi no plašākas uzņēmumu attīstības virzības, proti, produktu kvalitātes un produktu pieprasījuma pieauguma. Kvalitātes paaugstināšana var faktiski samazināt efektivitāti, jo, lai nodrošinātu augstāku kvalitāti, ir nepieciešams vairāk darba vai dārgāku resursu, bet galarezultātā šāda pieeja palielina produktu diferenciāciju un kopējo peļņu.³⁶

Vienīgi produktīvi uzņēmumi var augt, radīt peļņu un maksāt labas algas.³⁷ Zema produktivitāte ir viens no strādājošo nabadzības iemesliem, proti, cilvēki strādā ilgstošas stundas, bieži vien neformālajā ekonomikā jeb ēnu ekonomikā, vai gūst ienākumus mazproduktīvās nozarēs, bet joprojām nesaņem pietiekami daudz, lai varētu uzturēt savas ģimenes.³⁸

³² Rinaldi G. 2017, pp. 26, 27.

³³ Work organisation. 2017. Eurofound, European Observatory of Working Life, 24 July 2017. Reviewed from <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/about-eurwork/work-organisation> [viewed 26.03.2019].

³⁴ Cusolito A. P. and Maloney W. F. 2018, p. xxiv.

³⁵ Rinaldi G. 2017, p. 26

³⁶ Cusolito A. P. and Maloney W. F. 2018, p. xxiv.

³⁷ Rinaldi G. 2017, p. 26.

³⁸ ILO home, Productivity.

Produktīvai izaugsmei labvēlīgais attīstības virziens nosaka to, ka produktivitāte, nodarbinātība un attīstība var tikt sekmēta, produktivitātes pieauguma ietekmē gūto peļņu ieguldot produktu un procesu inovācijās, iekārtās un to modernizācijā, pasākumos, lai uzlabotu darbaspēka prasmes un uzlabotu darba vidi.³⁹

Starptautiskā Darba organizācija (turpmāk tekstā – SDO)⁴⁰ īpaši akcentē, ka produktivitātes pieaugumam var būt ietekme uz nodarbinātību un tas var pat izraisīt daudzu nodarbinātības veidu izzušanu. Jaunās tehnoloģijas un darba procesu automatizācija var radīt un jau rada nopietnas izmaiņas darba tirgū, un šīs sekas ir diskusiju centrā par darba jeb nodarbinātības nākotni (angļu val. *future of work*). Pieredze tomēr rāda, ka ilgtermiņā un kopumā produktivitātes pieaugums ne vienmēr var samazināt nodarbinātības pieaugumu valstī. Darba vietu zudumu vienā jomā vai nozarē kompensē darba vietu pieaugums citā jomā vai nozarē. Produktivitātes pieaugums, ja tiek panākts ar mehanizāciju un fosilā kurināmā izmantošanu, var arī negatīvi ietekmēt vidi un veicināt klimata pārmaiņas. Tāpēc vēlāmākā ir darba vietu radišana, kas samazina iespējamās negatīvās sekas.⁴¹

SDO atbalsta produktivitātes pieaugumu, izmantojot prasmju pilnveidošanas programmas, nostiprinot darba tirgus institūcijas, izveidojot sociālā dialoga mehānismus un izmantojot īpašus projektus un programmas, kas orientētas uz atbalstu konkurētspējīgiem un atbildīgiem uzņēmumiem, darba apstākļu un konkurētspējas uzlabošanu rūpniecības nozarēs, veicinot produktivitātes paaugstināšanu, uzlabojot darba organizāciju un apjomradītus (angļu val. *economies of scale*) ietaupījumus dažādās nozarēs, veicinot lielāku resursu efektivitāti un ekonomiku ar zemu oglekļa emisiju līmeni.⁴²

Galvenie produktivitātes indikatori Latvijā

Eiropas Komisija (turpmāk tekstā – EK) savā gadskārtējā ziņojumā par Latviju 2019. gadā norāda, ka kopumā produktivitāte starp Latvijas reģioniem

³⁹ ILO home, Productivity; World Economic Forum. Global Agenda. Inclusive Growth Framework. *What is productivity, and how do you measure it?*, 12 July 2016, Petra Jachan. Reviewed from <https://www.weforum.org/agenda/2016/07/what-is-productivity-and-how-do-you-measure-it/> [viewed 26.03.2019].

⁴⁰ Angļu val. *International Labour Organisation*, dibināta 1919. gadā un ir vienīgā Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) aģentūra, kas apvieno 187 dalībvalstu valdības, darba devēju un darba ņēmēju pārstāvjus, lai noteiktu darba standartus, izstrādātu rīcībpolitiku un programmas, kas veicina cienīgus nodarbinātības nosacījumus. SDO akcentē, ka sociālais taisnīgums ir būtisks vispārējam un ilgstošam mieram. Izgūts no <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/mission-and-objectives/lang--en/index.htm> [skatīts 25.03.2019.].

⁴¹ ILO home, Productivity.

⁴² Turpat.

būtiski atšķiras. Rīgas reģionā tā sasniedz 74% no ES vidējā rādītāja, bet citos reģionos produktivitāte ir daudz zemāka, piemēram, Latgalē tā ir tikai 38%.⁴³

Kvalificēta darbaspēka un labu darba iespēju trūkums ietekmē attālo reģionu konkurētspēju un ir viens no galvenajiem emigrācijas cēloņiem.⁴⁴ Nabadzības riska rādītājs ir augstāks lauku apvidos un krietni pārsniedz ES vidējo rādītāju.⁴⁵ Iespēju nevienlīdzība turpina pastāvēt attiecībā uz piekļuvi izglītībai un veselības aprūpei. Digitālās prasmes ir zemākas par ES vidējo rādītāju: pusei iedzīvotāju (52%) trūkst digitālo pamatprasmju, vēl izteiktāka atšķirība ir padziļinātu prasmju jomā.⁴⁶

Uzņēmumus Latvijā raksturo inovācijas perspektīvu trūkums, mazs izmērs, zema pievienotā vērtība, augsta resursu intensitāte un integrācijas trūkums globālajās vērtību ķēdēs. Lielākā daļa ražotāju (65%) darbojas nozarēs, kurās tehnoloģijas tiek izmantotas maz, piemēram, koksnes un metāla pamatapstrādē, un kurās ir mazas inovācijas izredzes. Tikai 2% ražošanas uzņēmumu darbojas augsto tehnoloģiju nozarēs. Reģionos uzņēmumi izjūt arī finansējuma un pakalpojumu pieejamības trūkumu, aktīvā darbaspēka vispārējo prasmju neatbilstību pieprasījumam ražošanas nozarēs. Šie faktori nesekmē ārējās investīcijas, kas ir nepieciešamas, lai veicinātu reģionu ekonomisko attīstību.⁴⁷

Latvijas ekonomikas relatīvi zemā konkurētspēja, salīdzinot ar vairāk attīstītajām un turīgākajām ES valstīm, kā arī Latvijas atvērtā ekonomika atspoguļojas augstajā Latvijas iedzīvotāju emigrācijas līmenī. Valstīm, uz kurām aizceļojuši Latvijas iedzīvotāji, izmantojot ES personu kustības brīvību darba iespēju izmantošanas nolūkos, ir būtiski augstāks konkurētspējas vērtējums nekā Latvijai⁴⁸ un būtiski augstāka pozīcija daudzos produktivitātes rādītājos.

EK īpaši analizē produktivitāti no darbaspēka vienību izmaksu un darba produktivitātes perspektīvas. Tomēr, lai gan EK rīcībā ir dati par kopējo faktoru produktivitāti Latvijā⁴⁹, analīze šajā jautājumā netiek izvēsta, proti, netiek vērtēts darba un kapitāla ieguldījums kopējā produktivitātē.

⁴³ Komisijas dienestu darba dokuments. 2019. gada ziņojums par Latviju. Pavaddokuments Komisijas paziņojumam Eiropas Parlamentam, Eiropadomei, Padomei, Eiropas Centrālajai Bankai un Eiropgrupai 2019. gada Eiropas pusgadā – novērtējums par progresu strukturālo reformu īstenošanā, makroekonomikas nelīdzsvarotības novēršanā un koriģēšanā, un saskaņā ar Regulu (ES) Nr. 1176/2011 veikto padziļināto pārskatu rezultāti, SWD/2019/1013 final, Briselē, 27.02.2019., SWD (2019) 1013 final, 51., 52. lpp.

⁴⁴ Turpat, 51., 52. lpp.

⁴⁵ Turpat, 11. lpp.

⁴⁶ Turpat, 39. lpp.

⁴⁷ Turpat, 51., 52. lpp.

⁴⁸ Stepiņa I. 2014. Konkurētspēja: Latvijas un Eiropas darba devēju skatījums. *Latvijas intereses Eiropas Savienībā*, 2014/4. Rīga: Dardedzes hologrāfija, 39., 40. lpp. Izgūts no http://www.es2015.lv/images/es_2014_4.pdf [skatīts 12.03.2019.].

⁴⁹ Komisijas dienestu darba dokuments. 2019. gada ziņojums par Latviju, 14. lpp.

2. tabula. Ar produktivitāti saistīto atsevišķo indikatoru salīdzinājums

Indikators	Latvija	Lietuva	Igaunija	Liel- britānija	Īrija	Vācija	Norvēģija
Konkurētspējas novērtējums (vieta, GCR ^a)	42	40	32	8	23	3	16
Spēja atrast kvalificētus darbiniekus (vieta, GCR ^b)	97	123	112	8	12	7	5
Universitāšu un industrijas sadarbība pētniecībā (reitings, GII ^c)	93	36	39	6	13	7	19
IKT pieejamība (reitings, GII ^d)	40	52	19	4	21	6	24
Augsto tehnoloģiju ražošana, % (reitings, GII ^e)	82	58	56	20	3	5	49
Stundas darba produktivitāte (<i>Eurostat</i> , % no ES vidējā ^f)	58,3%	66,6%	65,4%	97,9%	176%	127,5%	146,9%
Samaksa un produktivitāte (vieta, GCR ^g)	46	40	21	14	12	6	35

^{a,b} The Global Competitiveness Report 2018, Schwab K. (ed.), World Economic Forum Editor, The World Economic Forum, 2018. Retrieved from <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>.

^c Global Innovation Index (GII) 2018. 5.2.1. University/industry research collaboration. Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>.

^d Ibid., 3.1.1. ICT Access.

^e Ibid., 6.2.5. High-tech and medium-high-tech output.

^f *Eurostat* [nama_10_lp_ulc].

^g The Global Competitiveness Report 2018.

Avots: autores veidota tabula, izmantojot starptautiski salīdzināmus indikatorus

OECD savā produktivitātei īpaši veltītajā 2018. gada izdevumā atsevišķi pievēršas daudzfaktoru produktivitātes – darba un kapitāla produktivitātes kopējā devuma – analīzei. Tiesa, šo analīzi OECD izvērš vienīgi uz noteiktu valstu grupu⁵⁰, par kurām dati ir pieejami lielākoties kopš 1985. gada.⁵¹ Daudzas valstis, tostarp Latvija, netiek analizētas, jo par šīm valstīm OECD statistikas datubāzē nav pieejami dati par kapitāla produktivitāti un attiecīgi arī par daudzfaktoru produktivitāti. Arī ES statistikā par daudzām ES valstīm, arī par Latviju,

⁵⁰ Austrālija, Austrija, Beļģija, Kanāda, Dānija, Somija, Francija, Vācija, Grieķija, Īrija, Itālija, Japāna, Koreja, Luksemburga, Nīderlande, Jaunzēlande, Norvēģija, Portugāle, Spānija, Zviedrija, Šveice, Apvienotā Karaliste un Amerikas Savienotās Valstis.

⁵¹ OECD Compendium of Productivity Indicators 2018, pp. 19, 20, 46, 47; Growth in GDP per capita, Productivity and ULC: capital productivity. Retrieved from https://stats.oecd.org/index.aspx?datasetcode=pdb_lv, skatīts: 26.03.2019; Growth in GDP per capita, Productivity and ULC: multifactor productivity. Retrieved from https://stats.oecd.org/index.aspx?datasetcode=pdb_lv [viewed 26.03.2019].

ir nepilnīga dažādu nozaru kapitāla resursu uzskaitē, un attiecīgi nav iespējams pilnvērtīgi veikt kapitāla ietekmes uz produktivitāti analīzi.⁵²

Informācijas trūkums par kapitāla kā resursa ietekmi uz produktivitāti neļauj mums pilnvērtīgi spriest par investīciju Latvijā faktisko kvalitāti un investīciju ietekmi uz Latvijas ekonomikas kopumā un dažādo uzņēmējdarbības sektoru produktivitāti un konkurētspēju, proti, vai un cik lielā mērā Latvijā ieguldītais tiek pārvērsts augstas pievienotās vērtības produkcijā, kuru pārdodam pasaulē, uzlabojam ārējās tirdzniecības bilanci un spējam nopelnīt, lai veiktu produktīvus ieguldījumus un uzlabotu konkurētspēju.

Rekomendācijas pārejai uz augstas pievienotās vērtības ekonomiku

Konkurētspēju veido institūciju, rīcībpolitiku un faktoru kopums, kas nosaka valsts produktivitātes līmeni.⁵³ Rīcībpolitikai ir jābūt vērsta uz to, lai uzlabotu gan uzņēmējdarbības vidi, gan cilvēkkapitālu un uzņēmumu spējas.⁵⁴ Latvijai izšķirīgas būtu šādas darbības.

- **Strikti ievērot ES sniegtās brīvības un pasaules starptautiskās tirdzniecības kārtību.**

Daudzi Latvijas iedzīvotāji iepriekšējos gados dažādu iemeslu dēļ ir aizbraukuši no Latvijas. ES sniegtās brīvības ļoti daudziem ir devušas starptautisku darbu, uzņēmējdarbības vai studiju pieredzi ES valstīs. Latvijas iedzīvotājiem ir būtiski atgriezties Latvijā, dalīties ar iegūto pieredzi, veidot šo valsti un sabiedrību labāku, strādāt savas labklājības labā Latvijā. Savukārt Latvijas uzņēmumiem ir būtiski turpināt attīstīt savu eksportspēju uz valstīm ar augstāku maksātspēju un ar augstas pievienotās vērtības produkciju paaugstināt savas pozīcijas globālajās piegādes ķēdēs.⁵⁵

- **Uzturēt tiesiskumu, kas ir produktīvas uzņēmējdarbības pamats.**

Tiesiskums, adekvāta institucionālā un ekonomiskā rīcībpolitika ir nepieciešama videi, kas sekmē cilvēku palikšanu, atgriešanos, piesaista prasmīgus darba ņēmējus no citām valstīm, sekmīgu un drošu uzņēmējdarbību, piesaista

⁵² EU KLEMS, The Conference Board. 2017. Trusted Insights for Business Worldwide. EU KLEMS Growth and Productivity Account. 2017 Release, Statistical Module, Description of methodology and country notes for the Czech Republic. Prepared by Kirsten Jäger (The Conference Board), p. 4. Reviewed from http://www.euklems.net/TCB/2017/CZ_documentation_2017.pdf [viewed 27.03.2019].

⁵³ World Economic Forum. 2014, p. 4; Insight Report. *The Global Competitiveness Report 2018*, p. 43.

⁵⁴ Cusolito A. P. and Maloney W. F. 2018, p. xxii.

⁵⁵ LDDK stratēģija 2014.–2020. gadam. Darba izpilde par 2018. gadu un darba plāns 2019. gadam, 54. lpp. Apstiprināts LDDK biedru sapulcē 2019. gada 29. martā, protokols Nr. 1. Izgūts no http://www.lddk.lv/wp-content/uploads/2019/04/20190329_lddkstrategija2014-2020_darbaplans_2019_final_web.pdf [skatīts 01.04.2019.].

ilgtspējīgas ienākošā un vietējā kapitāla investīcijas un veido pamatu inovācijām un attīstībai. Nepieciešams sekmēt starptautiskajiem standartiem atbilstošas risku pārvaldības ieviešanu uzņēmumos un uzraugošajās iestādēs, tostarp īstenot neiecietīgu attieksmi pret ekonomiskajiem noziegumiem un prettiesiskām darbībām.⁵⁶

- **Nodrošināt produktīvas investīcijas un attīstīt cilvēkkapitālu.**

Latvijas izaicinājums ir vēlme un spēja piesaistīt produktīvas investīcijas, lai palielinātu darbaspēka līdzdalību darba tirgū, sekmētu uzņēmējdarbību un produktivitāti. Jāiegulda cilvēkkapitālā (veselībā, izglītībā, prasmēs), nepieciešams balanss ar ieguldījumiem infrastruktūrā, neproduktīvām investīcijām⁵⁷, piemēram, ar nekustamajiem īpašumiem un citiem ar patēriņu saistītiem ieguldījumiem. Latvijas Centrālajai statistikas pārvaldei sadarbībā ar Eiropas un starptautiskajiem statistikas dienestiem, piemēram, *Eurostat* un *OECD.stat*, un uzņēmumiem Latvijā būtu jāuzsāk kapitāla produktivitātes uzskaitē un analīze par ieguldījumu kopējā produktivitātē.

Lai praktiski spētu nodrošināt darba produktivitātes pieaugumu un konkurētspējīgu atalgojumu, veicinātu augstas pievienotās vērtības tehnoloģiju radīšanu un komercializēšanu, sekmētu videi draudzīgu tehnoloģiju un uzņēmējdarbības attīstību, Latvijas Darba devēju konfederācija (LDDK)⁵⁸ ir apņēmusies sekmēt šādas prioritāras darbības⁵⁹:

- **ražošanas resursu izmaksu konkurētspēju un ilgtspējīgu izmantošanu un attīstību**

Tas nozīmē pieejamo ražošanas resursu (dabas, kapitāla, darba, uzņēmējspēju), enerģijas avotu un izejvielu (elektrība, gāze, koksne) un infrastruktūras (transporta, sakaru, tirdzniecības, enerģētikas, ūdenssaimniecības, dzīvokļu, skolu, veselības aizsardzības, kultūras, sporta u. tml.) efektīvu un ilgtspējīgu izmantošanu un attīstību, izvērtējot un sabalansējot klimata mērķu ietekmi uz tautsaimniecību, attīstot ilgtspējīgu uzņēmējdarbību un radot labvēlīgus nosacījumus investīcijām augstākas pievienotās vērtības nozarēs;⁶⁰

⁵⁶ LDDK stratēģija 2014.–2020. gadam, 14. lpp.

⁵⁷ Rinaldi G. 2017, pp. 106, 109, 217.

⁵⁸ LDDK ir lielākā un ietekmīgākā darba devējus pārstāvošā organizācija Latvijā. LDDK misija: veidot Latvijas uzņēmējdarbību atbalstošu vidi, veicinot uzņēmēju konkurētspēju un pārstāvēt darba devējus sociālā dialoga ietvaros nacionālā, ES un starptautiskā līmenī. Izgūts no <http://www.lddk.lv/lapa/par-lddk/> [skatīts 17.03.2019.].

⁵⁹ LDDK stratēģija 2014.–2020. gadam.

⁶⁰ Turpat, 4. lpp.

- **priekšnoteikumus Latvijas uzņēmumu produktivitātes pieaugumam**

Tas nozīmē veicināt darbaspēka un kapitāla pārdali no mazāk produktīviem uz augstāk produktīviem uzņēmumiem un nozarēm, uzņēmumu sadarbību ar augstskolām un citu valstu uzņēmumiem, kā arī starpdisciplināru sadarbību dažādu inovatīvu produktu radīšanā un komercializācijā.⁶¹ Tas nozīmē arī izvērtēt nodokļu politikas ietekmi uz darba devēju konkurētspēju un spēju piesaistīt kvalificētu darbaspēku, ieviestās 0% uzņēmumu ienākuma nodokļa likmes reinvestētajai peļņai ietekmi uz uzņēmumu ieguldījumiem izpētē un attīstībā. Tas nozīmē arī veicināt darba tirgū nepieciešamo speciālistu – informācijas un komunikācijas tehnoloģiju speciālistu, augsti kvalificētu speciālistu ķīmijas, farmācijas, elektronikas, kokrūpniecības un citās nozarēs ar informācijas un komunikācijas tehnoloģiju prasmēm⁶² – pieejamību, sekmēt jauniešu izvēli par labu izglītībai dabaszinātņu, matemātikas un inženierzinātņu (STEM) jomās⁶³, darba tirgus pārmaiņu vadību un nepieciešamo prasmju apguvi digitalizācijas, automatizācijas un tehnoloģiju ietekmē.⁶⁴

⁶¹ LDDK stratēģija 2014.–2020. gadam, 54. lpp.

⁶² Turpat, 58. lpp.

⁶³ Turpat, 54. lpp.

⁶⁴ Turpat, 14., 58. lpp.